

ĐẠO MẪU QUA TRANH THỜ HÀNG TRỐNG

*Hoàng Hoa Thám**

Tranh thờ là loại tranh dùng trong tín ngưỡng và tôn giáo. Hầu hết các tôn giáo đều dùng tới tranh thờ, như Phật giáo, Ki tô giáo, Hồi giáo, Đạo giáo. Ở Việt Nam, tranh thờ chủ yếu là các hình thức thờ cúng tổ tiên, thờ thần, thờ các vật linh... đặc biệt ở trong các đền và phủ của đạo Mẫu, ngoài các tượng thờ còn có các tranh thờ mang chất liệu và phong cách dân gian rõ rệt. Trong các làng tranh vẽ loại tranh thờ về đạo Mẫu thì tranh Hàng Trống là nổi tiếng nhất.

Tranh thờ Hàng Trống

Hàng Trống Hà Nội xưa thuộc thôn Tự Tháp, tổng Tiêu Túc (Thuận Mỹ), huyện Thọ Xương, nay thuộc quận Hoàn Kiếm, Hà Nội. Tranh thờ Hàng Trống thường được dùng trong các sinh hoạt tín ngưỡng ở đền và phủ của đạo Mẫu như: tranh Tứ Phủ, chúa Thượng Ngàn, Mẫu Thoải, Ngũ Hổ, Ông Hoàng cưỡi cá, cưỡi ngựa, cưỡi rắn (lốt), Bà chúa Ba, Đức Thánh Trần... Qua tranh thờ Mẫu Hàng Trống giúp ta có một cái nhìn tổng thể về hệ thống điện thờ đạo Mẫu như sau:

Một là Ngọc Hoàng, vị Thánh cao nhất trong đạo Mẫu, có ban thờ riêng trong các đền và phủ, tuy nhiên vai trò của Ngọc Hoàng trong nghi lễ và thờ cúng, cũng như trong tâm thức dân gian của người Việt rất mờ nhạt.

* Phòng Nghiên cứu - Suy tầm, Bảo tàng Lịch sử Quốc gia

Hai là Tam toà thánh Mẫu gồm Mẫu Thượng Thiên, Mẫu Thượng Ngàn, Mẫu Thoải, Địa Tiên Thánh Mẫu, họ là biểu trưng cho quyền năng sáng tạo vũ trụ duy nhất, nhưng lại hoá thân thành Tam vị, Tứ vị Thánh Mẫu cai quản các miền khác nhau của vũ trụ: trời, đất, nước và thượng ngàn.

Ba là Ngũ vị Vương Quan, các vị đều mặc võ quan, mang kiếm hay kích, màu sắc võ phục thì tùy thuộc các vị thần ở các phủ như: Thoải phủ mặc màu trắng, Thiên phủ mặc màu đỏ, Nhạc phủ mặc màu xanh, Địa phủ mặc màu vàng. Quan lớn Đệ Tam và Quan Đệ Ngũ đều thuộc Thoải phủ, dòng Long Vương Bát Hải.

Bốn là Tứ vị Thánh bà hay Tứ vị Châu bà được hoá thân, phục vụ trực tiếp Tứ vị Thánh Mẫu. Châu Đệ Nhất hoá thân của Mẫu Thượng Thiên, Châu Đệ Nhị hoá thân của Mẫu Thượng Ngàn, vị Thánh thống soái trong các hàng Châu, cai quản vùng núi non, sơn cước. Khi giáng trần bà mặc sắc phục Mán, màu xanh, đặc trưng cho Nhạc phủ. Trong Nhạc phủ cùng với Châu Đệ Nhị còn có Châu Lục và Châu Bé. Châu Lục gốc người Nùng ở Hữu Lũng (Lạng Sơn), Châu Bé ở Bắc Lệ (Lạng Sơn). Còn Châu Mười gốc người Thổ, tương truyền đã có công giúp Lê Lợi đánh tan quân Liễu Thăng, trấn ải Chi Lăng, được thờ ở Đồng Mỏ (Lạng Sơn). Châu Đệ Tam là hoá thân của Mẫu Thoải. Đó là vị Thánh có dáng vẻ u buồn, y phục và khăn trùm màu trắng. Châu Đệ Tứ là vị Thánh giữ vai trò khâm sai Tứ Phủ. Tuy đứng đầu Địa Phủ, có khi bà hoá thân dưới dạng Châu Thoải phủ, khi giáng trần bà mặc áo trắng, múa đôi mái chèo; khi lại hoá thành Thánh Mẫu Thiên phủ, mặc áo đỏ, múa quạt (Châu Đệ Tứ khâm sai Thượng Thiên).

Năm là Ngũ vị Hoàng tử được gọi tên từ Ông Hoàng Đệ Nhất đến Ông Hoàng Mười. Tương truyền, cũng như các Quan, các ông Hoàng đều có gốc tích là con trai Long Thần Bát Hải Đại Vương ở hồ Động Đình, tuy nhiên, theo địa phương hoá thì các ông Hoàng đều gắn với một nhân vật nào đó ở cõi nhân gian là những danh tướng có công dẹp giặc cứu nước, những người khai sáng, mở mang đất nước. Trong số mười ông Hoàng thì thường có sáu ông giáng đồng, có ba ông giáng rất thường xuyên, đó là Ông Hoàng Bơ, Ông Hoàng Bảy, và Ông Hoàng Mười. Khi các ông giáng đồng, các ông Hoàng có phong cách gần giống các Quan lớn, tuy nhiên có phần phong nhã, vui tươi hơn.

Sáu là Thập nhị Vương cô, từ cô Cả (Cô Đệ Nhất) đến cô thứ 12 (Cô Bé), đều là các thị nữ của Thánh Mẫu và các Châu. Tuy nhiên, khi giáng đồng các Cô có thể hoá thân vào vai trò khác nhau của Tứ Phủ. Cô Đệ Nhất là thị nữ của Mẫu Thượng Thiên, mặc rất đẹp, Cô Đệ Hai là thị nữ của Mẫu Thượng Ngàn, khi giáng trần với hai bông hoa cài trên mái tóc. Cô Bơ (Ba) thuộc thuỷ phủ rất nổi tiếng với y phục màu trắng, thắt lưng hồng, múa điệu chèo đò. Cô chữa bệnh cứu người bằng cách ban nước uống, nhưng cũng có thể gieo bệnh nếu kẻ nào đó làm trái ý Cô. Cô thứ Tư là thị nữ của Châu Đệ Tứ, Cô Năm thuộc Châu Đệ Ngũ, nhưng cũng có khi được hoá thân là thị nữ của Mẫu Thượng Ngàn hay Thượng Thiên, cô thường xuất hiện trong các bữa tiệc. Cô Sáu phủ Thượng Ngàn, mặc áo chàm, đeo túi hoa, tóc cài hoa rừng, lưng thắt con dao nhỏ, đi hái thuốc chữa bệnh cứu người. Cô Chín là thị nữ của Mẫu Thượng Ngàn, giáng trần cô nói tiếng Mán, tiếng Mường, cô múa đuốc soi đường, thêu hoa trên vải. Cô cai quản Đền Sòng Sơn, là một nữ thần rừng rất linh thiêng. Cô thứ Mười Hai còn gọi là Cô Bé Bắc Lệ, Cô Bé Thượng Ngàn, đền thờ cô ở Bắc Lệ.

Bấy là Thập nhị Vương cậu, là những người chết trẻ, từ 1 - 9 tuổi, hiển linh thành các bé Thánh. Người ta không biết rõ đầy đủ về 10 hay 12 vị thuộc hàng Cậu, họ là các phụ tá của các ông Hoàng. Thường thì, lần lên đồng nào cũng có giá Cậu Bơ và Cậu Bé. Đó là các giá đồng với tính cách phóng túng, nghịch ngợm, quần áo kỳ cục, lời nói ngọng nghịu của trẻ con, kèm theo các điệu múa lân hay múa hèo khá sôi nổi.

Tám là Quan ngũ Hổ và Ông Lốt (Rắn), nơi thờ thần Ngũ Hổ ở hạ ban, phía dưới điện thờ Mẫu. Phía trên điện thờ chính, có hình tượng đôi Bạch Xà vắt ngang. Trong quan niệm dân gian, Hổ là vị chúa cai quản vùng rừng núi, còn Rắn là thần ở nơi sông nước. Hổ thường được vẽ năm con hổ màu sắc khác nhau, trong đó Hoàng Hổ (Hổ vàng) trấn phương Trung tâm (Địa khu), Hắc Hổ (Hổ đen) trấn phương Bắc (Thuỷ khu), Bạch Hổ (Hổ trắng) trấn phương Tây (Kim khu), Xích Hổ (Hổ đỏ) trấn phương Nam (Hoả khu), Thanh Hổ (Hổ xanh) trấn phương Đông (Mộc khu). Trong thờ Mẫu Tứ Phủ hay trong tín ngưỡng dân gian, hình tượng Hổ là biểu tượng cho sức mạnh thiêng liêng, có thể trừ diệt ma tà, trấn giữ các phương, là thần linh canh cửa ở các ngôi đền.

Tranh thờ đạo Mẫu Hàng Trống là một di sản văn hoá cổ truyền chứa đựng giá trị nhiều mặt, do vậy, chúng ta cần lưu giữ và bảo tồn chúng khỏi sự hủy hoại của thời gian và của chính thành kiến con người.

THE MOTHER GODDESS CULT THROUGH HÀNG TRỐNG WORSHIPPING PAINTINGS

Hoàng Hoa Thám

The Mother Goddess Cult is very popular in Vietnam. Like other religions in the world, in the altar system always has worshipping paintings. In various worshipping painting brand names, it is thought that Hàng Trống painting is the most famous one. In this article, the author introduces a general view on the Mother Goddess Cult worshipping system which clearly expressed through Hàng Trống worshipping paintings. As showed on the paintings, there are eight levels of gods in the altar system, including: 1. The Ruler of Heaven; 2. Four Holy Mothers; 3. Five Mandarins; 4. Four Goddesses; 5. Five Princes; 6. Twelve Ladies; 7. Twelve Uncles; 8. Five Tigers and Two White Snakes. In conclusion, the author states that Hàng Trống worshipping paintings are a cultural heritage which needs to be protected from spoiling of time and human prejudice.